

V. Budinský-Krička, L. Veliačik, KRÁSNA VES – GRÄBERFELD DER LAUSITZER KULTUR. *Materialia Archaeologica Slovaca*, t. VIII, Nitra 1986, ss. 154.

Monografia omawianego tu cmentarzyska kultury lużyckiej, położonego w płn.-zach. Słowacji, składa się z zasadniczego opracowania oraz kilku artykułów uzupełniających.

Wstęp (s. 5-6) napisał V. Fumánek, podkreślając w nim aktywność badawczą prof. dr V. Budinskiego-Krički, wybitnego badacza pradziejów Słowacji, który w latach trzydziestych odkrył na tym obszarze wiele znaczących stanowisk, m.in. również i cmentarzysko kultury lużyckiej w miejscowości Krásna Ves, okr. Topol'čany. Przebadano je niemal całkowicie w latach 1935, 1936 i 1938, a wstępne sprawozdanie wyników badań wykopaliskowych opublikował wspomniany badacz tuż po wojnie¹.

Opracowanie powstało wspólnym wysiłkiem V. Budinskiego-Krički oraz L. Veliačika i obejmuje: ogólną charakterystykę cmentarzyska (s. 7-9), opisy obiektów według poszczególnych lat prowadzenia badań (s. 10-65), omówienie obrządku pogrzebowego (s. 66-70), analizę inwentarza zabytkowego (s. 70-94) oraz podsumowanie (s. 94-99).

To jedno z ważniejszych cmentarzysk kultury lużyckiej z terenu Słowacji rozciąga się na ostrodze wzgórza wapiennego, położonego na prawym brzegu rzeki Bebrava (prawy dopływ Nitry), a eksploatowanego w charakterze żwirowni oraz częściowo przez współczesny cmentarz. W strefie o długości 255 m i szerokości 60 m ujawniono 45 wyraźnych nasypów kurhanowych i 8 grobów płaskich. Kurhanów było pierwotnie o 10-15 więcej. 24 obiekty uległy uszkodzeniu podczas wydobywania piasku ze żwirowni lub przy zakładaniu grobów. Te, których zarisy były słabo czytelne, zostały zaznaczone na planie zbiorczym cmentarzyska linią przerywaną (rys. 2 na s. 9).

W kolejnych czterech rozdziałach przedstawiono charakterystykę poszczególnych obiektów. Opis kurhanów zawiera dane na temat ich kształtu, średnicy i wysokości nasypu, rodzaju konstrukcji kamiennych oraz stanu zachowania. Dalej następują informacje dotyczące położenia popielnicy, przystawek i innych przedmiotów w jamie grobowej, oraz dokładny opis zabytków. Do każdego obiektu załączono plan kurhanu, a często także jego przekrój.

W zachodniej części cmentarzyska natrafiono na grupę 8 grobów płaskich (ryc. 3 na s. 11). Stwierdzenie autorów, że były one nieregularnie rozłożone w rzędach, zorientowanych po linii NW-SO, ze względu na ilość grobów musi budzić jednak zastrzeżenie. Obiekty te zostały scharakteryzowane podobnie jak kurhany. Autorzy załączyli także opis luźnych materiałów, pochodzących z omawianego cmentarzyska, a ich rysunki przedstawiono na tabl. XIII.

Następny rozdział poświęcono obrządkowi pogrzebowemu, którego podstawowym przejawem była kremacja. Stan zachowania obiektów dostarczył okazji do dokładniejszego zbadania nasypów kurhanów, które rozlokowane były w łączących się pasmach o kierunku NW-SO (rys. 2 na s. 9). Osobną grupę tworzyły obiekty 24 i 30, skupione w pld.-wsch. części stanowiska. Ogółem wyróżniono trzy warianty budowy nasypów:

a) z wieńcem kamiennym (16 obiektów) o średnicy 350-650 cm i szerokości wieńca około 100 cm, ułożonego z jednej lub dwóch warstw kamieni;

b) z płaszczem kamiennym (16 obiektów). Był on masywniejszy i składał się z 2-3 warstw kamieni jedna nad drugą; groby te odznaczały się podobną średnicą;

c) o małych nasypach z pojedynczym wieńcem kamieni (19 obiektów) i o średnicy od 175-250 cm.

Poszczególne warianty nie tworzyły na cmentarzysku wyróżniających się skupisk, lecz wykazywały w obrębie stanowiska przemieszanie.

Jamy grobowe miały najczęściej kształt kolisty o średnicy 40-100 cm lub owalny (40x75 cm do 80x180 cm). Głębokość jamy zależała od wysokości popielnicy, której wylew sięgał z reguły pierwotnego poziomu gruntu. Wyjątkowo w kurhanie 23 inwentarz był umieszczony w skrzyni kamiennej, co jest jednak zjawiskiem spotykanym w środowisku kultury lużyckiej epoki brązu na Słowacji².

¹ V. Budinský-Krička, *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskiej*, [w:] *Slovenské dejiny I*, Bratislava 1947, s. 79 n.

² L. Veliačik, *Lužická kultura na Slovensku I*, Nitra 1978, s. 199; T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności lużyckiej w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 14:1961, s. 19-39.

Autorzy podkreślają, że dane dotyczące zabytków znalezionych w grobach mogą być wypaczone z powodu zniszczenia niektórych obiektów. W charakterze popielnic wykorzystywano przede wszystkim większe naczynia – wazy, amfory, naczynia dwustożkowe, rzadziej zaś misy. W grobach płaskich funkcję tę spełniały z reguły garnki. Popielnice przykrywano najczęściej profilowanymi misami. Nie stwierdzono związku między określoną formą naczynia a określoną płcią, czy kategorią wieku. Tylko pochówki dziecięce występowały najczęściej w naczyniach garnkowych.

Ustalono natomiast, że inwentarz ceramiczny i metalowy kurhanów jest znacznie liczniejszy, niż analogiczny w grobach płaskich, a także, że wielopopielnicowe groby kurhanowe zawierają bogatsze wyposażenie. Wykazano też tendencję do przyrostu liczby naczyń w kierunku młodszych odcinków czasu. W charakterze przystawek wykorzystywano przede wszystkim małe amfory i misy, inne natomiast formy były rzadsze, a zupełnie brak było dzbanków. Szczególnie wyraźne różnice zaobserwowano w wyposażeniu kurhanów i grobów płaskich w wyroby metalowe, na korzyść tych pierwszych. Znajdowały się one z reguły w popielnicy i nosiły wyraźne cechy wtórnego przepalenia. Najczęściej miały charakter osobistego wyposażenia zmarłego, obejmując ozdoby i części stroju, rzadziej broń oraz przedmioty codziennego użytku.

Wewnątrz pięciu kurhanów (2, 5, 6, 12, 24) stwierdzono obecność ceglasto-czerwono zabarwionej warstwy o miąższości do 10 cm. Drobne fragmenty przepalonych kości, ceramiki i przedmiotów metalowych wskazują, że chodzi tu zapewne o miejsce ciałopalenia³. Z kurhanu 6 pochodzą też pozostałości zwęglonych roślin (buka) oraz duży fragment zwęglonej skóry.

Kolejny rozdział poświęcono analizie inwentarza zabytkowego, w którym autorzy charakteryzują ceramikę i przedmioty metalowe. Ta pierwsza, pomimo płytkiego zalegania i strat spowodowanych naruszeniem obiektów, stanowi podstawę bazy źródłowej omawianego cmentarzyska. Z większych form ceramicznych reprezentowane są wszystkie, charakterystyczne dla młodszej epoki brązu w Słowacji. Zaobserwowano natomiast skromniejszy zestaw mniejszych form ceramicznych. Autorzy wyróżniają następujące typy naczyń: amforowate wazy, amfory, naczynia dwustożkowe, garnki, małe amfory, misy, czerpaki i ceramiczne formy specjalne. Dla każdego z nich podany jest dokładny opis - podział na podtypy; omawiane są też szczegółowo charakterystyczne okazy oraz przytaczane do nich analogie. Poszczególne formy są datowane w ramach horyzontów wydzielonych dla kultury lużyckiej w Słowacji. Uzupełnieniem opisów są odsyłacze do tablic, zawierających rysunki zabytków.

Z form specjalnych na uwagę zasługuje naczynie mminiaturowe z kurhanu 35 o słabo profilowanym brzuścu i nie zachowaną częścią dolną (tabl. XII:8). Określono je jako naczynie wiszące, ponieważ poniżej wylewu zostało w dwóch miejscach pionowo przewiercone. Przypisuje mu się funkcję kulturową związaną z obrzędkiem pogrzebowym. Innym interesującym znaleziskiem są cztery stożkowe, ceramiczne guziki z 3-4 otworami, a pochodzące z kurhanu 2 (tabl. IV:23, 24, 31, 32). Mogły one służyć jako sprzączka lub klamerka; odmienne ich zastosowanie nie jest jednak wykluczone.

Przedmioty brązowe, chociaż nieliczne, stanowią istotny element przy uściśleniu chronologii cmentarzyska. Autorzy omawiają kolejno zabytki: szytlet lub nóż, groty strzał, fragment siekiery, brzytwę o dwóch ostrzach, szczypczyki, 8 typów szpil, fragmenty wisiorków i zapinek, 3 typy bransolet, pierścionki oraz liczne paciorki brązowe. Poza dokładnym opisem przedmiotu, a także odsyłaczem do tablic, dużo miejsca poświęcono analogicznym znaleziskom – przede wszystkim z terenu Słowacji, ale też z obszarów sąsiednich. Każdy zabytek, o ile to było możliwe, datowano w ramach wydzielonych horyzontów chronologicznych.

Na szczególną uwagę zasługuje brązowa figurka ptaszka wodnego (kaczki?) z kurhanu 29 (tabl. VIII:21). Posiada ona stylizowaną głowę, relatywnie masywny korpus z wiernie odtworzoną częścią ogonową oraz schematycznie zaznaczone kończyny dolne. Tego typu zabytki należą w Słowacji do rzadkości. Podobne znajdowały się na zakończeniu piast kół wozu z miejscowości Komjatná-Bobrovec⁴, a także jako element zdobniczy na zapinkach⁵, co w tym przypadku wyklucza masywność korpusu. Jednak sposób ukształtowania kończyn wskazuje, że nie jest to egzemplarz luźnej plastyki figuralnej, lecz zapewne część dekoracyjna większego przedmiotu. Niestety zniszczony inwentarz kurhanu utrudnia określenie chronologii tej figurki.

W ostatnim rozdziale autorzy wskazują na wartość omawianego stanowiska jako ważnego źródła dla studiów nad rozwojem kultury lużyckiej w Słowacji. Inwentarz grobów znacznie wzbogacił znane dotąd

³ Podobne obiekty ujawniono na cmentarzyskach: Trenčianske Teplice (kurhan 32 i 54) - Z. Pivovarová, *K problematike mohýl v lužickej kulture na Slovensku*, „Slovenská archeológia”, t. 13:1965, s. 120; oraz Liptovský Mikuláš-Ondrašova, „Slovenská archeológia”, t. 23:1975, s. 19; por. też T. Malinowski, op.cit., s. 57-58.

⁴ L. Veliačik, *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*, Nitra 1983, tabl. XXXVI:1.

⁵ Veliačik, *Die Lausitzer Kultur* ..., tabl. XLII:23.

zasoby zabytków i ich typologie, a liczne zespoły stanowią przyczynek do wypracowania dokładniejszej chronologii.

Na podstawie analizy materiałów wydzielono cztery fazy użytkowania cmentarzyska. Funkcjonowało ono tylko w młodszej epoce brązu⁶, przy czym większość grobów należała do jej starszego odcinka.

I faza; kurhany 2, 3, 7, 9, 12, 16, 19, 24, 28 oraz groby płaskie 2 i 5. Przeważały nasypy z wieńcem kamiennym. Są one szczególnie charakterystyczne w słowackiej grupie kultury łużyckiej dla horyzontu Mikušovce⁷. Do fazy tej zaliczono także obiekty, które pod względem budowy nasypu (z pełnym kręgiem kamiennym) należały do młodszych, natomiast ich inwentarz wykazywał jeszcze zdecydowanie cechy fazy starszej. Analiza materiału zabytkowego pozwala datować początkową fazę cmentarzyska na początek młodszej epoki brązu (horyzont Mikušovce). Znaleźiska z kurhanu 24 i 28 zostały uznane za najstarsze i wiąże je autorzy jeszcze z wcześniejszym horyzontem Liptovský Mikuláš-Ondrašova.

II faza; należą do niej kurhany 1, 4, 5, 10, 14, 17, 21, 26, 27, 29, 34, 40. Pochówki umieszczono pod nasypami z wieńcem kamiennym, jak i z pełnym kręgiem kamiennym. Inwentarz grobowy nie wykazuje zdecydowanych różnic w porównaniu z fazą poprzednią. Zarówno ceramika, jak i nieliczne, ale bardziej wyróżniające się przedmioty brązowe, wskazują na młodszą fazę horyzontu Mikušovce. Za najstarsze uznano obiekty 1, 4, 40, a za najmłodsze 21 i 34.

III faza; zaliczono tu kurhany 6, 13, 18, 20, 22, 33, 35, 39. Reprezentują one oba warianty budowy nasypu, tzn. z wieńcem lub pełnym kręgiem kamiennym. Inwentarz ceramiczny uległ wyraźnym przemianom; formami przewodnimi stały się obecnie 2-4 uszne amfory. Przedmioty brązowe były mało charakterystyczne. Całość została datowana na horyzont Diviaky nad Nitricou I. Do najstarszych obiektów tej fazy zaliczono kurhany 18, 33, 35, do najmłodszych 13, 20, 21.

IV faza; należy do niej tylko jeden kurhan (23) z pełnym kręgiem kamiennym oraz groby płaskie 1, 3, 4. Kurhan był stosunkowo bogato wyposażony; zawierał w dwóch popielnicach kości trzech osobników.

Natomiast w grobach płaskich brak było szczątków ludzkich. Inwentarz wskazuje, że ostatnia faza cmentarzyska należy do horyzontu Diviaky nad Nitricou II.

Liczbę pochówków określono uwzględniając również 7 obiektów, w których z powodu zniszczeń nie stwierdzono kości. Czy jednak włączanie domniemanych pochówków do ich ogólnej liczby jest celowe? Nie wiemy przecież, do jakiego typu grobów je zaliczyć: jednostkowych, zbiorowych, a może były to kenotafia?

Stwierdzono uderzająco niską liczbę pochówków mężczyzn (4), a także, w porównaniu z innymi cmentarzyskami, relatywnie niską liczbę dzieci⁸ (zestawienie zamieszczone na s. 97). Sprzeciw budzić muszą rozważania na temat ilości pochówków w poszczególnych kategoriach płci i wieku, skoro na ogólną liczbę 73 osobników dane tego typu uzyskano jedynie dla 25 pochówków, natomiast dalsze 21 oznaczono jedynie jako pochówki dorosłych i 5 jako niedorosłych, a aż 22 uznano za nieokreślone. Nie upoważnia to do wyciągania przedstawionych przez autorów wniosków, bowiem stan faktyczny mógł być zupełnie inny.

W trakcie analizy materiału stwierdzono, że w zespołach zamkniętych niektóre zabytki wykazują wyraźne opóźnienie chronologiczne w stosunku do przyjętego dotąd ich datowania. Mogło być to spowodowane współczesnym naruszeniem obiektów i związanym z tym przemieszaniem inwentarza. Jednak stosunkowo duża ilość tego rodzaju przypadków oraz ich charakter i różnorodność wymagają, zdaniem autorów, także innego wyjaśnienia. Przyczyn zaobserwowanej dysharmonii należy szukać również w specyficznych stosunkach kulturowych, panujących w izolowanych, wyżynnych regionach, którym towarzyszyło zazwyczaj zjawisko opóźnionego rozwoju i przeżywanie się niektórych starszych elementów kultury materialnej i duchowej. Dotyczy to też odległych stref „łużyckiej” ekumeny w Słowacji. Podobne zjawiska zostały zresztą zaobserwowane na Morawach⁹ i południowej Polsce¹⁰.

Cmentarzysko w Krásnej Vsi jest pierwszym lepiej rozpoznany i znaczącym stanowiskiem tego typu w Słowacji datowanym na młodszą epokę brązu. Istnienie dalszych muszą poświadczyć nowe badania oraz weryfikacja niektórych znanych już stanowisk, jak np. Dĺžín, Kšinná-Novina. Obiekty te charakteryzują się

⁶ Z. Bukowski, *Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury łużyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 310.

⁷ Pivovarová, op.cit., s. 139; Veličik, *Die Lausitzer Kultur...*, s. 168 n.

⁸ Por. zestawienie na s. 97; J. Dąbrowski, *Z problematyki stosunków społecznych ludności kultury łużyckiej*, „Archeologia Polski”, t. 18: 1973, s. 342.

⁹ J. Nekvasil, *Mohylníky lužické kultury na Moravě*, „Památky archeologické”, t. 69:1978, s. 97-109.

¹⁰ Z. Bukowski, *Karpaty w okresie halsztackim*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 4:1962, s. 112-113; M. Gedl, *Z badań nad rozmieszczeniem osadnictwa ludności kultury łużyckiej w południowej Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 20:1973, s. 70-71.

pewnymi wspólnymi cechami; należą do nich odmienne środowisko geograficzne, wyższe położenie w pagórkowatym lub górzystym regionie, oddalenie od intensywnie zasiedlonych obszarów nizinnych, mniejsze rozmiary cmentarzysk (poniżej 100 grobów), współwystępowanie grobów kurhanowych i płaskich, przeżytki niektórych elementów kultury materialnej i duchowej. Jednak większość elementów kultury zaobserwowanych na tych stanowiskach odpowiada równocześnie obiektom z obszarów nizinnych, co świadczy o jednorodnej kulturowej i etnicznej przynależności mieszkańców środkowej i północnej Słowacji w młodziej epoce brązu.

Chronologia cmentarzyska w Krásnej Vsi jest zbieżna z okresem większego rozwoju tego typu stanowisk na Morawach¹¹. Ich obecność w Słowacji także w okresie halsztackim poświadczają częściowo zbadane obiekty na polu Konislavy w miejscowości Liptovský Trnovec¹².

Dalszą część pracy stanowią cztery artykuły uzupełniające obejmujące wyniki analiz specjalistycznych. Pierwszy z nich „Analiza antropologiczna spalonych kości z Krásnej Vsi” (s. 123-136) przedstawił M. Stloukal, podkreślając w nim, że kości te zostały w trakcie badań terenowych starannie oznaczone. W każdym przypadku określono dokładnie, z którego miejsca w kurhanie dana próbka pochodzi. Zebrano ich ogółem 87.

Opis kości, uszeregowany według numerów próbek, zawiera informacje na temat lokalizacji (popielnica, okolice popielnicy, miejsce ciałopalenia), ilości kości i wielkości fragmentów, stopnia przepalenia oraz, o ile to możliwe, określenia dotyczące płci i wieku, a także kompletności szczątków. W kurhanach 16, 28, 29, 34 stwierdzono domieszkę kości zwierzęcych, brak jednak bliższych danych na ich temat.

Analizie antropologicznej poddano materiał kostny z 34 kurhanów, w sześciu bowiem nie stwierdzono spalonych kości (11, 15, 26, 32, 37, 38), a w dalszych ośmiu znaleziono tak małą ich ilość, że albo określenia płci i wieku były niemożliwe (8, 29, 33) lub udało się tylko ustalić, że nie są to pochówki małych dzieci (18, 19, 30, 31, 36). Większość kurhanów zawierała szczątki jednego osobnika; jednak w kilku przypadkach dopiero analizy antropologiczne wyjaśniły ich ilość. 9 grobów zbiorowych zawierało z reguły szczątki dziecka. Autor podkreśla fakt dużej ilości kości występujących w niektórych kurhanach (1, 5, 34). Analiza antropologiczna nie potwierdziła jednak przypuszczeń, że są to groby zbiorowe.

Kolejną częścią jest artykuł E. Hajnalovej „Fragmenty węgla drzewnych z cmentarzyska w Krásnej Vsi” (s. 137-138). Autorka ta omawia pozostałości drewna używanego podczas kremacji, które stwierdzono bądź w popielnicach (obiekty 3, 4, 33), bądź też w nasypach kurhanów (13, 22, 24, 32, 33), lub, jak w kurhanie 6, bezpośrednio na miejscu ciałopalenia¹³. W Krásnej Vsi dominują fragmenty buka – 80 sztuk, podczas gdy na niezbyt odległym stanowisku Diviaky na Nitricou¹⁴ o podobnym zapleczu fitogeograficznym stwierdzono dużą różnorodność gatunków. Podstawą dla tego jednorodnego asortymentu mogły być lokalne właściwości gleby, albo też zwyczajne, nakazujące wybór na stos określonych gatunków drewna. Autorka ta przypuszcza też, że na stosie spalano również niektóre dary, które albo w całości były wykonane z drewna lub posiadały drewniane części.

Dwa ostatnie rozdziały poświęcone są znaleziskom eneolitycznym i neolitycznym z omawianego stanowiska (s. 139-144). V. Němejcová-Pavúková opisała fragmenty ceramiki pochodzące z osady datowanej na młodszą epokę kamienia. Znajdowały się one w warstwie pod kurhanami, w nasypach kurhanów, a także luźno w obrębie stanowiska, czyli odkrywano je z reguły na podłożu wtórnym. Starsze znaleziska wiąże ona z osadą kultury lendzielskiej, a młodsze z osadą grupy boszackiej. Okazuje się, że jest to najbardziej na północ położona osada kultury lendzielskiej w Słowacji; dalej stwierdzono tylko pięć znalezisk jaskiniowych. Należy ona zapewne do grupy ludanickiej.

Inwentarz ceramiczny obu osad uzupełniają znaleziska narzędzi i półwytworów kamiennych, które zostały opracowane przez I. Chebena (s. 147 - 153). Pochodzą one z nasypów kurhanów i obejmują znaleziska luźne. Były one jednak znajdowane również w popielnicach, a więc mogły być używane przez ludność kultury lużyckiej a nie, jak to podkreśla autor, pochodziły wyłącznie z podłoża wtórnego.

Z 305 zabytków ponad 90% wykonano z radiolarytu, którego obecność wykazuje niedaleko położona dolina środkowego Wagu. Ujawniono też trzy zabytki wykonane z krzemienia jurajskiego i jeden z czekoladowego stanowiące zapewne import z obszaru Polski.

Wyróżniono cztery grupy typologiczne: rdzenie (10 sztuk), ostrza (181 sztuk całych i fragmentów), narzędzia (17 sztuk) i odłupki (181 sztuk). Materiał zabytkowy został dokładnie opisany z podaniem licznych od-

¹¹ Nekvasil, op.cit., s. 90.

¹² K. Pieta, *Archeologický výskum Liptova v rokach 1965-1968*, [w:] *Liptov I*, Martin 1970, s. 58 n.

¹³ Malinowski, op.cit., s. 57-58.

¹⁴ E. Hajnalová, *Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravom a včasnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte*, „Archeologické rozhledy”, t. 30:1978, s. 124.

